

O ȘCOALĂ ROMÂNEASCĂ DE UN SFERT DE MILENIU LA ORADEA (I)

de
FLORIAN NICA

Criteriile de evaluare a operei unei instituții de cultură și mai ales a unei școli, constau în aprecierea aportului adus de aceasta la emanciparea prin cultură a maselor, la dezvoltarea conștiinței naționale și la realizarea idealului național de eliberare, unitate și independență. Privită sub acest aspect, școala românească din Oradea, care a luat ființă la începutul celui de-al doilea pătrar al sec. al XVIII-lea, continuându-și activitatea neîntreruptă până azi, a contribuit din plin la realizarea acestor deziderate de ordin cultural și național, aici în zona vestică a vetrei etnice românești, în arcu format de comitatele din Banat și Crișana până în Maramureș. Aportul ei este cu atât mai valoros, cu cât ea este una din puținele instituții de cultură românești, care au reușit să se înfiripe în această parte a vetrei etnice românești, unde ea își desfășura activitatea în condiții foarte grele.

Pe lângă această *școală obștească* nediferențiată (fără o specializare anume, pregătind știutori de carte la nivel elementar), ai cărei absolvenți deveneau *mai ales învățători* sau cantori, dar și notari, juzi, preoți etc., s-a deschis mai târziu cursul preparandial pentru învățători, cu un *profesor al preparanzilor români*, numit, oficial, în anul 1785. Acesta avea misiunea de a pregăti pe învățătorii școlilor obștești (triviale) după *noua metodă* (sistemul pedagogic al lui Felbiger, denumit și *norma*). Activitatea îndelungată a cursului preparandial, formă instituționalizată curentă de pregătire a învățătorilor din monarhia austriacă în sec. al XVIII-lea și la începutul sec. al XIX-lea, este continuată de *preparandia românească din Oradea*, înființată la 1848, instituție școlară care a devenit, după Unirea din 1918, una dintre școlile normale din a căror unificare a rezultat ulterior, actualul liceu pedagogic „Iosif Vulcan” din Oradea.

Inițial școala obștească nediferențiată, iar ulterior cursul preparandial, au pregătit, în sec. al XVIII-lea și în prima jumătate al sec. al XIX-lea, un număr mare de învățători, care împreună cu cei instruiți la Preparandia din Arad înființată în 1812, au răspândit știința de carte în numeroase sate și cătune românești din întreaga zonă vestică. Multe familii de inte-

lectuali de azi din zonă, au fost întemeiate de către dascăli modești, care înfruntau cu tenacitate greutățile de tot felul și asuprirea națională.

Cursul preparandial și preparandia care i-a continuat misiunea de pregătire a învățătorilor, au avut legături organice cu vestitul liceu (gimnaziu) din Beiuș înființat în 1828, numeroși absolvenți ai 1—3 clase de gimnaziu continuându-și studiile ca preparanți la Oradea. Putem astfel conchide — așa cum o constată istoriografia mai veche pentru liceul din Beiuș — că *rolul pe care l-au exercitat școlile din Blaj în pregătirea intelectualității românești din Transilvania și nu numai de acolo, l-au deținut aici, în zona vestică, școlile românești de la Oradea, Beiuș și Arad.* Miile de intelectuali proveniți din aceste școli — învățători, profesori, avocați, notari, preoți etc. — au contribuit la dezvoltarea conștiinței naționale în această parte a vetrei etnice românești. Cu întreaga lor activitate culturală, socială, politică, ei s-au încadrat în lupta de emancipare națională, de la acțiunea Supplex-ului din 1791, până la mișcarea memorandistă din 1892 și la marea Unire din 1918. Participarea a numeroși învățători din Bihor și din alte județe din zonă la această luptă pentru realizarea idealului național, conferă însemnătate mai mult decât locală, sărbătoririi bicentenarului Liceului pedagogic „Iosif Vulcan” din Oradea, care va avea loc în mai 1985.

Continuitatea și succesiunea formelor de pregătire a învățătorilor la Oradea, se reflectă în mod evident în evoluția acestei școli românești din oraș, de-a lungul existenței sale de un sfert de mileniu până azi.

Cu toate că istoria acestei școli va ocupa un loc important și în monografia liceului pedagogic orădean, care e în curs de pregătire, date fiind vechimea și continuitatea ei neîntreruptă, ca și rolul important pe care l-a avut în pregătirea învățătorilor în toate etapele activității sale, i se cuvine un studiu aparte despre evoluția conținutului și finalității școlii, despre învățătorii și elevii ei și despre alte aspecte deosebite din trecutul său îndelungat.

*

A 150-a aniversare, în anul 1934, a Școlii normale care continua preparandia din Oradea, înființată în sec. al XVIII-lea, a fost marcată nu numai de sărbătorirea de rigoare, ci și de apariția primei monografii mai ample a acestei venerabile instituții de cultură¹. Pe lângă meritele ei recunoscute, această lucrare are și unele lacune, semnalate imediat după apariție², sau mai târziu³, de care va trebui să se țină seamă în elaborarea mo-

¹ Vasile Bolca, *Școala normală română unită din Oradea (1784—1934)*, Tip. „Scrisul Românesc”, Oradea, 1934, 284 p.

² Ioan Georgescu, *Prof. Vasile Bolca, Școala normală română unită din Oradea (1784—1934)*, Oradea, 1934 — recenzie, în *Vestitorul*, 1934, nr. 11—12, p. 19; cf. idem, *Școala normală română unită din Oradea — la un veac și jumătate dela apariția ei* —, Imprimeria Statului, Buc., 1935, p. 2.

³ Viorel Faur, *Matricola cu candidații de învățători care au urmat cursurile Preparandiei gr. cat. din Oradea în anii 1848/9 — 1863/4*, în *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului (II)*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 1971, p. 219—234.

nografiiei Liceului pedagogic „Iosif Vulcan“ din Oradea, în vederea sărbătoririi bicentenarului său, în anul 1985.

Una dintre aceste lacune, pe care ne propunem să o eliminăm prin acest studiu, este absența aproape totală din monografie a *școlii de aplicație*, deși destinele celor două școli s-au împletit timp de peste două secole, ele conlucrind la opera de ridicare prin cultură a poporului român în această zonă. De fapt, *inițial* era vorba de o *școală unică, nediferențiată*, înființată la începutul celui de al doilea pătrar al sec. al XVIII-lea, unii dintre absolvenții ei devenind învățători (cantori). Pe lângă această școală va funcționa în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și în prima parte a celui următor (pînă la 1848) cursul preparandial ca formă curentă de pregătire a învățătorilor. Din 1848, cînd locul și rolul cursului preparandial le lua preparandia, vechea școală vernaculară (primară) românească devenea unitatea ei de aplicație, rol pe care îl deține neîntrerupt pînă azi.

Activitatea neîntreruptă de două secole și jumătate a acestei școli, noi am împărțit-o în trei perioade distincte, ale căror trăsături specifice trebuie privite în strînsă legătură cu evoluția formelor corespunzătoare de pregătire a învățătorilor.

În *prima perioadă*, de la înființarea ei *pînă la 1785*, cînd se instituie, oficial, cursul preparandial pentru noua metodă, școala nu înregistrează schimbări semnificative în conținutul procesului didactic și nici în modul de desfășurare, care rămîne cel tradițional, învățarea prin buchisire, după cărțile bisericești.

În *a doua perioadă*, între anii *1785 și 1848*, ea rămîne o școală de obște sau vernaculară (elementară, primară), ai cărei absolvenți puteau urma cursurile la școlile latine, să învețe meserii sau să se dedice altor activități economice ori administrative (notari, juzi etc.).

În *a treia perioadă* — după deschiderea preparandiei în 1848 —, ea va deveni unitatea de aplicație a acesteia, iar din 1922, succesiv, a școlii normale, a școlii sau liceului pedagogic.

Începuturile acestei școli și activitatea ei de două secole și jumătate, corespund cu însăși ascensiunea națiunii române, cu formarea statului ei național și cu prefacerile revoluționare din ultimele decenii.

În prima parte a studiului nostru, ne-am propus să elucidăm aspectele legate de deschiderea și evoluția acestei școli pînă în anul 1785; să-i cunoaștem pe principalii învățători și directori ai școlii, pe elevii ei; să cunoaștem conținutul procesului didactic, metodele și finalitatea ei pînă în acest an, cînd cu trecerea la noul sistem metodic, profilul și finalitatea școlii suferă unele schimbări esențiale.

Propunerea din anul 1713⁴ de a se înființa la Oradea o școală pentru românii uniți, care erau într-un număr mai mare în Oradea-Olosig, s-a repetat în februarie 1724, de data aceasta cu titlu de urgență, ca o măsură

⁴ A se vedea: Iacob Radu, *Istoria Diecezei române-unite a Orăzii Mari (1777—1927)*, Oradea, 1932, p. 16; A. Tăutu, *Crimpele din începuturile învățămîntului primar în Dieceza Orăzii*, în *Vestitorul*, 1927, nr. 12, p. 25.

salvatoare. *Deschiderea școlii* după această propunere urgentă este atestată documentar pentru anul 1727 sau 1728,⁵ deși nu se indică numele învățătorului și nici numărul elevilor ori locul unde funcționa. Dintre cele patrușprezece școli românești cu circa 600 de elevi, existente în jurul anului 1733 în comitatul Bihorului⁶, școala din Oradea era cea mai importantă, servind drept model de organizare pentru școlile din Beiuș, Beliu, Vadul Crișului etc⁷. Exact după două decenii, din anul școlar 1753/1754, datează primul catalog (listă cuprinzând numele elevilor) alcătuit la sfârșitul lunii mai 1754⁸. De la această dată pînă azi, atestări documentare foarte frecvente, dovedesc continuitatea neîntreruptă a acestei școli, care s-a adaptat permanent noilor condiții și legilor școlare în vigoare, dar păstrîndu-și tot timpul rolul și caracterul de instituție culturală românească.

Alte cataloage, liste cu grupuri restrinse de elevi sau atestări individuale ale unora dintre ei, — ca dovezi de continuitate pe mai departe —, avem din anii 1754, 1756, 1761, 1762, 1763⁹.

Caracterul confesional al școlii, care se menține și în sec. al XVIII-lea, se constată și din faptul că parohul local sau alt preot era și directorul școlii, mai tirziu avînd și titlul de locțiitor al prefectului (directorului) școlilor ritului său, post înființat peste puțin timp. Primul *director cunoscut* al școlii din Oradea a fost parohul Gabriel Pop., care iscălește catalogul amintit, din anul școlar 1753—1754. De la Ioan Simon, parohul care i-a urmat după 1758¹⁰, nu ne-au rămas acte școlare. Că și pe acesta l-au preocupat destinele școlii românești, o știm din faptul că de la el a rămas *prima fundație* pentru această școală, de 400 florini, la care se adăuga la 1842 fundația Caba, de 800 florini¹¹.

O listă de elevi din anul 1761 o iscălește, alături de dascăl un nou director, Petru Gergelyfi¹² care, în 1763, se întitulează prefectul școlii¹³.

⁵ Bunyitay Vincze — dr. Lindenberger Lajos — dr. Málnási Ödön, *A váradi püspökök a száműzetés s az ujraalapítás korában (1556—1750)* /, Episcopii Orăzii în perioada exilului și a restaurării /, Debrecen, 1935, p. 211. Episcopului — comite Csáky Imre, stăpîn feudal peste cea mai mare parte a județului Bihor și a orașului Oradea, i se atribuie construirea primăriei, a spitalului etc., ajutîndu-i pe iezuiți să-și deschidă școală în oraș; „a deschis la Oradea o școală pentru greco-uniți”. Cu mijloacele materiale enorme de care dispunea, el avea posibilitatea iar ca patron al orașului avea datoria, ambiția și interesul de a deschide și susține o astfel de instituție de cultură.

⁶ Bunyitay Vincze, *Biharvármegyei oláhjai s a vallás unió* (Românii din județul Bihor și unirea religioasă), Magyar Tud. Akadémia, Bp., 1892, p. 39.

⁷ Petru Dejeu, *200 de ani dela înființarea Școlii Primare Greco-Catolice din Oradea (1733—1933)*, în *Vestitorul*, 1934, nr. 2, p. 6.

⁸ Arhivele de Stat filiala Oradea, *Fond Episcopia romano-catolică, Acte economice*, dos. 3858, f. 3—4 (În continuare: Arh. Stat, *Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*)

⁹ Arh. Stat Ord., *Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*, dos. 3858, f. 1, 2, 7, 52, 53, 63, 67.

¹⁰ Idem, *Fd. Episc. gr. cat.*, dos. 957, f. 1.

¹¹ Iacob Radu, *Istoria Diecezei române-unite a Orăzii — Mari, 1777—1927*, Oradea, 1932, p. 228.

¹² Arh. Stat Ord., *Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*, dos. 3858, f. 27.

¹³ *Ibidem*, f. 53.

Curînd, — cel puțin din anul 1776 —¹⁴, apare titlul de *prefect (director) al școlilor*, calitate în care acesta conducea, controla și îndruma toate școlile ritului său din dieceză. După Gergelyfi, bun pedagog, de la care s-a păstrat în manuscris o lucrare pedagogică românească intitulată „Omul de lume”¹⁵, au ocupat acest post Silvași, Paul Bereghi, Ioan Ciontoș, iar din 1780 Simeon Maghiar, care, din 1785, a devenit și primul profesor, oficial, al preparanților români. Cursurile preparandiale se țineau tot pe lângă școala principală din Oradea, prefectul școlilor fiind în continuare și directorul acesteia.

Din catalogul din anul 1754, menționat mai sus, nu aflăm numele învățătorului de atunci al școlii. Dar un document „Dat în Oradie Mare februarie 7 zile” (fără indicarea anului)¹⁶, cuprinde o declarație a dascălului *Dimitrie Petrovici*... „cum că nice întru una mai mică părintelui popii Gabor noi greși ci întrun toate eu voiu fi ascultătoriu ca unui părinte sufletesc...”. Gabriel Pop (Popa Gabor) fiind parohul — director din anul 1754, noi îl socotim pe Dimitrie Popovici ca *primul învățător cunoscut al școlii*, servind și de cantor al bisericii Sf. Neculai. Pe Vasile Erdeli, care iscălește, alături de viitorul director Petru Gergelyfi, listele de elevi din anul 1761, 1762 și 1763, îl găsim și în anul 1777, cînd avea deja 70 de ani, ca învățător la școală și dascăl la biserică¹⁷. Urmașul său este Teodor Lobonț, cel puțin din anul 1779 și pînă în 1781¹⁸. Așadar, între anii 1777 și 1779, se termină cariera și poate și viața celui *de-al II-lea învățător cunoscut al școlii, Vasile Erdeli*, urmat de *Teodor Lobonț*, pentru un interval scurt.

Deși puține și sporadice, documentele păstrate permit să cunoaștem, în linii mari, *evoluția* numerică și structura socială ale *elevilor* din această perioadă. Numărul lor, deși în general în creștere — de la 33 în 1754¹⁹, la 70 în 1770 —²⁰, prezintă fluctuații de la an la an sau chiar în decursul aceluiași an școlar, trădînd o frecvență slabă și instabilă. Astfel, în primul tabel, din cele două păstrate din anul 1762, numărul elevilor e de 25, scăzînd în cel de-al doilea la 22²¹, în 1763 crescînd de la 36 la 44,²² (În al doilea fiind trecute și cele șase fete, primele despre care aflăm că au frecventat școala). O notă de la sfîrșitul tabelului al doilea din 1763 arată explicit: „În acest an școlar toți acești elevi au studiat aici la Oradea, însă unii s-au retras, dar alții au revenit”.

¹⁴ Petru Dejeu, *op. cit.*, p. 6.

¹⁵ Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 17.

¹⁶ Arh. Stat Ord., *Fd. Ep. gr. cat.*, dos. 957, f. 1.

¹⁷ *Idem*, *Fd. Acte școlare*, dos. 31, f. 4.

¹⁸ *Idem*, *Fd. Ep. gr. cat.*, dos. 1234, f. 1.

¹⁹ *Idem*, *Fd. Ep. rom. cat.*, acte ec., dos. 3858, f. 3—4.

²⁰ *Conscriptio Scholarum Trivialium in Comitatu Bihariensi... datată 27 mai 1771 în Oradea Olosig* și iscălită de Nicolaus Barany, judele nobiliar. Copie xerografiată după originalul aflat în Arhivele din Debrecen (R.P.U.), f. 9—10.

²¹ Arh. Stat Ord., *Fd. Ep. rom. cat.*, acte ec., dos. 3858, f. 52, 53.

²² *Ibidem*, f. 63, 67.

Din felul cum sînt înregistrați cei mai mulți dintre elevi în tabelul din anul 1754 — cu prenumele și localitatea de origine — se deduce că din cei 33 de elevi, cel mult 16 erau din oraș, ceilalți, cel puțin 17, fiind din satele apropiate (Nojorid, Chișirid, Haieu, Rontău, Apateu etc.), dar și mai îndepărtate (Vășad, Abrămuț etc.). Este probabil că *pînă prin anul 1785 numărul elevilor săteni prevala*, așa cum reiese și din actele sporadice păstrate, despre ajutoarele patronale în grîu sau în bani, pe care le cer elevii, individual sau în grupuri.

Din aceleași documente rezultă indirect că cei mai mulți dintre elevii veniți de la sate erau *fii de țărani*. Astfel, din patru elevi veniți din Husasău de Tinca (Vaida Simeon, Andor Ioan, Pele Ștefan și Buibaș Teodor), care au obținut ajutor patronal la 12 decembrie 1761²³, cel mult unui putea fi fiu de preot. Limitarea numărului preoților prin decretul imperial din septembrie 1743²⁴ face ca unii dintre cei rămași fără parohie să devină învățători. La Oradea, pînă în anul 1785, nu întîlnim o astfel de situație, dar la școala românească din oraș găsim un număr de fii de *preoți*, atestați documentar. Astfel au fost în anul 1754 Teodor, fiul preotului din Abrămuț, și unul dintre fiii preotului din Galoșpetreu²⁵.

Termenii de feciori, adolescenți, tineri, cu care sînt indicați în unele documente unii dintre elevi, ne arată că aceștia erau mai vîrstnici, mai ales cei veniți din sate cu intenția de a se reîntoarce ca învățători sau cantori.²⁶

Pînă în ultimul pătrar al sec. al XVIII-lea, conținutul, metodele și finalitatea școlii au rămas aproape neschimbate. Astfel, la 20 decembrie 1763, aflăm de la directorul de-atunci, Gergely, că cei 36 de elevi ai dascălului Vasile deprind, în afară de litere, doctrina creștină,²⁷ așa cum confirmă și conscripția școlară din 1771*, unde se afirmă că ei învățau *să citească, să scrie, ca și unele rudimente de religie*.

Ele se însușeau prin metoda veche a buchisirii după cărțile bisericești, ca și a învățării pe de rost a rugăciunilor și exersării cîntărilor de cult. Teodor Lobonț, succesorul probabil al lui Vasile Erdeli, scria în 1781 despre „preceptorul” său, deci un elev de-al său avea rol de monitor, ajutîndu-l pe învățător²⁸. De la același învățător aflăm despre *cărțile bisericești care serveau drept manuale*: ceaslov, octoih, psaltire, cañoane etc.²⁹.

Limba folosită în școala nediferențiată este cea *română*, cu utilizarea în scris a literelor cirilice. Despre Vasile Erdeli se afirmă în 1777 că

²³ *Ibidem*, f. 27.

²⁴ Cf. Pompei Boca, *Învățămîntul românesc din județul Bistrița-Năsăud la mijlocul sec. al XVIII-lea*, în *Arhiva romeană. Studii, comunicări și referate* (1976—1977), vol. IV, Năsăud, 1977, p. 126.

²⁵ Arh. Stat Ord., Fd. Ep. rom. cat., acte ec., dos. 3858, f. 1—2.

²⁶ *Ibidem*, f. 7, 27, 53, 63 etc.; Cf. și Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 26.

²⁷ *Ibidem*, f. 67.

* Formularea este lapidară și concisă: *lectura, scriptura et catechesis*; pentru alte școli: *legere, scribere, canere*.

²⁸ Arh. Stat Ord., Fd. Ep. gr. cat., dos. 975, f. 15.

²⁹ *Ibidem*, f. 12.

vorbește exclusiv românește³⁰. El iscălește listele de elevi din anii 1761, 1762, 1763 numai cu cirilice, pe lingă numele său, indicînd în limba română, „dascăl”³¹. Și elevii săi confirmă în scris obținerea competențelor patronale în bani sau grîu numai în limba română și cu litere cirilice.

Cu cunoștințele limitate obținute în 1—3 ani de școală, adesea cu întreruperi și reveniri, *absolvenții școlii puteau deveni cantori sau învățători*, unii urmînd seminarul pentru a deveni preoți. Alții ajungeau notari, juzi, etc. ori se îndreptau spre meserii, comerț, agricultură. Documentele păstrate nu sînt suficiente pentru a putea afla, măcar cu aproximație, cîți dintre absolvenții școlii deveneau învățători. Din cele patru cataloage păstrate — cîte două din 1762 și 1763 — noi am identificat numai nouă elevi ca învățători mai tîrziu în așezările județului.³²

Aceste realități de la școala din Oradea le exprimă cel mai veridic Simeon Maghiar în iunie 1783, care în calitatea lui de director al școlilor ritului său de trei ani, era cel mai bun cunoscător al școlii românești din Bihor. El scrie despre școala pregătitoare cu vechea metodă „în care tinerii mai adulți... fără deosebire de religie, pînă acum erau învățați în *scriptură, scriere și cărțile eclesiastice*, care pînă acuma formau materia și a celorlalte școli. Apoi, după necesitățile comunelor vacante... erau numiți de către prefect la sate (ca învățători)”³³.

Deși ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea și primii ani ai secolului următor au marcat modernizarea rapidă a învățămîntului,³⁴ în Bihor acest proces este departe de a se generaliza, mulți învățători mai folosind în școală vechea metodă. Trecerea la noul sistem metodic comportă greutăți destul de dificile de suportat, privind manualele, tabelele școlare și alte materiale auxiliare și mai ales pregătirea învățătorilor.

Cu toate că prin grija lui Simeon Maghiar, la școala din Oradea această trecere s-a făcut destul de rapid, documentele școlare din acest timp permit să se constate unele aspecte de criză, ale cărei indicii și cauze sînt ușor de sesizat.

Despre Vasile Erdeli se afirma la 1777 că fiind septuagenar, e puțin apt pentru a-și însuși noua metodă.³⁵ Deși atît el, cît și urmașul său Teo-

³⁰ Idem, *Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*, dos. 5838, f. 4.

³¹ *Ibidem*, f. 52, 63, 67.

³² *Ibidem*.

³³ Vasile Bolca, *op. cit.*, p. 26.

³⁴ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Transilvania. 1774—1805*. Buc., Edit. did. și ped., 1966, p. 7. În tabelele combinate ale lui Corneli, noul director al școlilor și profesor al preparanzilor români începînd din anul 1792, sînt trecuți chiar și pentru anii 1819—1826, și învățători care mai foloseau vechea metodă tradițională, în timp ce un număr mare de așezări cu populație românească ortodoxă, nici nu aveau învățători. Astfel erau Oradea-Volența, Vașcău, Beliu, Băița, Tulca etc., cu o populație de peste 20 mii locuitori. (Arh. Stat Ord., *Fd. Ep. rom. cat., acte economice și juridice*, dos. 3911).

³⁵ Arh. Stat Ord., *Fd. Acte șc.*, dos. 31, p. 4.

dor Lobonț pînă în 1781 — cum aflăm dintr-un document scris chiar de mîna lui —³⁶ învățau copiii și tinerii din școală după sistemul tradițional al buchisirii, folosind cărțile bisericești, pe care le cunoșteau, fiind cantori. Viitorii învățători atestați în documente, care nu mai erau și cantori (Laurențiu Cristoff — 1881³⁷, Alexandru Pal — 1785—86³⁸, Ioan Parian — 1786—87³⁹, Petru Bistra — 1787—88⁴⁰) au avut de împlinit greutățile legate de trecerea la noul sistem pedagogic. Desele schimbări de învățători, vorbesc de la sine despre aceste dificultăți.

Edificatoare în acest sens este și evoluția numărului elevilor care scade de la 70 în 1771⁴¹ la 20 în 1777⁴² și nu pare a fi fost prea mare nici în timpul lui Teodor Lobonț. În legătură cu acesta din urmă aflăm dintr-o scrisoare a sa și despre nemulțumiri ale părinților și ale elevilor: „Iar despre prunci, la cine nu-i place cum îi învăț în biserică și școală, să învețe ei mai bine”⁴³.

Deși Simeon Maghiar a început încă din 1781 traducerea de cărți școlare și elaborarea de manuale școlare originale în limba română, operă pe care o va continua după el Ioan Corneli, difuzarea acestora în școli merge greu. La 16 iunie 1786, chiar inspectorul general Iacob Verner menționa lipsa de manuale la școlile românești din Oradea și necesitatea de a se grăbi traducerea lor.

Spre deosebire de învățătorii din mai multe sate ale comitatului, care primeau plata anuală după numărul discipolilor, cîte 30 cr. de elev, la care se adăugau — în unele cazuri — contribuții în natură, bani sau zile de lucru de la săteni, învățătorul de la Oradea avea o plată fixă de 50 fl. anual, de la Episcopia romano-catolică, patronul școlii⁴⁵. La aceasta se adăugau din aceeași sursă 12 cible de grîu și 8 măsuri de bere⁴⁶, precum și lemne de foc, pentru învățător și școală.

Primul local al școlii, nu știm unde se găsea. Ținînd cont de faptul că populația românească masivă, după cea din cartierul Velența, unde funcționa o veche școală ortodoxă poate din secolul al XVII-lea, se află în cartierul Olosig, localul școlii unite va fi fost aici, poate într-o încăpere din vechea clădire a iezuiților, care va fi donată mai tîrziu de către împăratul Leopold seminarului românesc.

³⁶ Idem, *Fd. Ep. gr. cat.*, dos. 957, f. 15.

³⁷ *Ibidem*, f. 5—7.

³⁸ Idem, *Fd. Acte șc.*, dos. 35, f. 1—6.

³⁹ *Ibidem*, f. 18—19.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 44—58.

⁴¹ *Conscripția școlară din 1771*, f. 9—10.

⁴² *Arh. Stat Ord.*, *Fd. Acte șc.*, dos. 31, f. 4.

⁴³ Idem, *Fd. Ep. gr. cat.*, dos. 958, f. 16.

⁴⁴ *Relatio... pro 1° Semestri Anni Scholastici 1785/6 data.* (*Arh. Stat Ord.*, *Fd. Acte șc.*, dos. 35, f. 22).

⁴⁵ *Arh. Stat Ord.*, *Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*, dos. 5838, f. 67.

⁴⁶ *Conscripția școlară din anul 1771*, f. 9—10.

În anul 1733, arhidiaconul Paul Forgách (viitorul episcop-comite), cedează vechea-i casă familială din piața Orăzii, așezată lângă farmacia sa, drept lăcaș de cult pentru uniți⁴⁷. Nu știm sigur când s-a mutat școala aici. Este posibil ca, inițial, încăperea care servea pentru școală să fi servit și pentru cult — în spiritul propunerii din 1724 — pînă la construirea în vecinătatea ei a bisericii, dată în folosință în anul 1739. Ceea ce e sigur — aflăm în 1762 —⁴⁸ e că școala se află lângă această biserică cu hramul sf. Nicolae. În afară de sala pentru învățămînt, ea mai avea un antreu și două încăperi destinate ca locuință a învățătorului⁴⁹, peste drum găsindu-se o altă clădire unde locuia parohul-director⁵⁰.

La ședința din 7 august 1783 a autorităților în privința școlilor, la care a participat și directorul Simeon Maghiar, constatîndu-se că încăperea prea mică nu-i putea cuprinde pe toți elevii, se hotărăște lărgirea sălii de către capitol, ca patron, dar noile scaune să le asigure comunitatea⁵¹. Capitolul romano-catolic neîndeplinindu-și obligațiile patronale, în același an Moise Dragoș repară vechiul edificiu înzestrîndu-l cu cele necesare pentru școală.⁵² Nici obligația aprovizionării cu lemne de către capitolu nefăcîndu-se la timp, completarea lor se făcea din fundația Șimon, din care se procurau și creta, buretele și alte mărunțișuri pentru școală și ajutoare pentru elevi.

Cercetările noastre, concretizate în acest scurt studiu, ne permit să încheiem cu cîteva concluzii:

1. La școala românească nediferențiată din Oradea deschisă la începutul celui de-al doilea pătrar al sec. al XVIII-lea, se pregăteau cu predicție cantori-învățători, după vechiul sistem de învățare, cu utilizarea cărților de cult;

⁴⁷ „... penes suam apothecam, in fundo a se empto, penes forum Varadini, domum suam pro oratorio cessit valachis graeci ritus, ut vel sic praecipuae Varienses ad unionem redeant“. 1773. Vita et acta Pauli Stephani Comitiss Forgách per seipsum connotata potissimum“ (Arhiva familiei Conte de Forgách din Ghimes, 9 I manuscris, Apud Bunyitay Vince, op. cit., p. 39) Autorul se lamen-tează că prin această donație viitorul episcop Paulus Forgách i-ar fi adus pe valahi „chiar în inima orașului Sf. Ladislau“. În realitate însă, cu toate opreliștile feudale de tot felul, nu numai în *Velența* sau în *Olosig*, ori *Orașul militar*, ci și în *Orașul Nou*, se găseau români, care au avut în toate timpurile un rol în viața orașului, ca meseriași, negustori și militari în slujba cetății ori în milițiile orașului, realități consemnate în documente. Însă mulți dintre tineri români, umblînd în școli neromânești învățînd meseria la unii meșteri, servind în slujbe militare sau civile prin căsătorii mixte, etc., sfîrșeau prin a fi asimilați. Sirenele asimilării luau forma miresei, poziției sociale, avantajelor materiale, etc.

⁴⁸ Arh. Stat. Ord., *Fd. Ep. rom. cat., acte ec.*, dos. 3858, f. 53.

⁴⁹ Ion Georgescu, op. cit., p. 2.

⁵⁰ Arh. Stat. Ord., *Fd. Ep. gr. cat.*, dos. 957, f. 15.

⁵¹ A. Tăutu, op. cit., p. 26.

⁵² Petre Dejeu, op. cit., p. 4.

2. În preajma anului 1785, cînd este numit, oficial, primul profesor al preparanzilor români pentru noul sistem metodic, se introduce acest sistem în primul rînd la școala din Oradea, unde se țineau cursurile de metodă cu învățătorii din comitat;

3. Continuitatea școlii, dovedită pentru această perioadă, este atestată și după 1785, ca o școală primară principală, servind după 1848 pînă azi ca școală de aplicație a preparandiei, respectiv a școlii normale, a liceului pedagogic.

Cu un alt prilej, vom reveni asupra evoluției, conținutului și modului de desfășurare în continuare a activității acestei școli, pînă la zi.